

BARIŞ ÖZDAL
Uludağ Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü
Siyasi Tarih Anabilim Dalı Başkanı, Doçent Doktor
E-mail: barisozdal@gmail.com

1929 BÜYÜK BUNALIMI'NIN GELİŞİMİ

Açar sözlər: Büyük Bunalım, Ekonomik Kriz, 1.Dünya Savaşı, 2.Dünya Savaşı

Ключевые слова: «Великая депрессия», экономический кризис, Первая Мировая война, Вторая Мировая война

Keywords: “Great Depression”, economic crisis, World War I, World War II

Özet: Çalışmada öncelikle, 1929 Büyük Bunalım'ın yaşanmasına neden olan konjoktürdeki gelişmeler tespit edilecektir. Bu tespitin ardından, Büyük Bunalım'ın gelişimi irdelenecek ve yaşanan bu krizin uluslararası sisteme etkileri, ekonomik ve siyasi boyutlarıyla analiz edilecektir. Bu bağlamda çalışmamızda ana tez olarak, Büyük Bunalım'ın Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından biri ve İkinci Dünya Savaşı'nın temel nedenlerinden biri olmasının yanı sıra pek çok ülkede yaşanan birçok siyasi ve ekonomik gelişmeyi de kaçınılmaz bir biçimde etkilediği savunulacaktır.

24 Ekim 1929 tarihinde Wall Street'de bir borsa paniği ile başlayan ve hızla yayılan ekonomik kriz sonucunda, Dünya ekonomisi o zamana kadar görülmemiş bir durgunluğa girmiştir. İki savaş arası dönemde Dünya'nın hemen her yerini ve her kesimini etkileyen bu kriz, boyutları ile sadece ekonomik değil siyasi alanda da hissedildiği için literatüre “**Büyük Bunalım - Great Depression**” olarak geçmiştir. 1929-1934 yılları arasında Dünya ticaret değerindeki % 66'lık düşüş, o döneme kadar görülen en büyük ekonomik krizin temel göstergesi olurken, 19. yüzyılın ikinci yarısından 1929 Büyük Bunalımına kadar olan süreçte etkili olan neo-klasik okul yerini, Keynesyen ekole bırakmıştır. Diğer bir ifade ile belirtirsek, 1929 Büyük Bunalımı ile birlikte liberal ekonomiye ilişkin kabuller sarsılmış ve Dünyanın gelişmiş ülkeleri de dahil olmak üzere ülke ekonomilerine korumacı politikalar, kalkınma programları, ikili anlaşmalar ve ithalat sınırlamaları egemen olmuştur. Hükümetler enflasyonist dönemlerde kamu harcamalarını kısıtlayıcı politikalar uygularlarken, deflasyonist dönemlerde kamu harcamalarını artırıcı politikalar izlemişlerdir (1).

Ekonomik bunalımlara özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra her 10 yılda bir rastlanmaktadır. Bu bunalımlar, “**konjoktür buhranları**” olarak adlandırılmaktadır. Konjoktür buhranların iki temel özelliği: daima refah dönemlerini takip etmeleri ve kısmi de olsa uluslararası bir nitelik taşımalarıdır. Birinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin sarsılmasıyla başlayan ekonomik bunalım temelde bu “**refah döneminden**” kaynaklanmaktadır. 1929 Büyük Bunalımına kadar ekonomistlerin başlıca çalışma konusu, çeşitli sanayileşmiş ülkelerde görülen devrelerin başlangıç ve bitiş zamanlarının saptanması olmuştur (2).

Bunalımların başlıca etkenleri arasında üç ana hammadde; “**kömür, demir ve çelik**” gösterilmektedir. 19. yüzyıl boyunca demiryolu inşaatı, sonunda ise petrol, elektrik vb. yeni enerji kaynaklarının bunalıma yol açtığı görülmektedir. 1929 yılına kadar 13 ana bunalım / buhran tespit edilmiştir. Bu ana bunalımlar birçok ekonomist tarafından uzunca bir süre “**dalgalanma**” olarak tanımlanmıştır. Ancak, 1929 Büyük Bunalımı'nın aynı sınıflama içerisine

alınması doğru değildir. Zira klasik ekonomi kuramları ile bu Bunalımı açıklamak yetersiz kalmaktadır (3).

Eric Hobsbawm'a göre 1929 Büyük Bunalımı'nın Avrupa ve Batı Dünyası'nın dışında kalan yerlerde yarattığı sonuçlar, herkesin görebileceği kadar dramatik olmuştur. İki dünya savaşı arası dönemde ekonomilerin çöktüğü görülmüştür. Kitlese işsizlik, devletlerin kendi ulusal piyasalarını ve paralarını dünya ekonomisindeki hareketlenmelere karşı korumacı bir politikaya zorlamıştır (4).

Bunalım, sanayileşme sürecine giren kapitalist ekonomilerde aşırı üretim kapasitesiyle karşılaşılmasına ve arz-talep dengesinin bozularak tüm ekonomik faaliyetlerin düzeyinde hızlı bir düşüşe neden olmuştur (5). Dolayısıyla, sanayisi gelişmiş emperyalist ülkelerin, Dünyanın geri kalan kısmına -özellikle sömürgelere - daha fazla mal satabilmek için, öncelikle onları sanayileştirmesi gerekmiştir (6).

Birinci Dünya Savaşı'nın bedeli Avrupa için 350 milyar dolar olurken (7), Savaş eski Dünyanın, sanayi ve kültür merkezlerini tahrip etmiş ve sonraki dönemde savaş öncesine göre önemli sayılacak bir takım değişimler olmuştur. Savaş sonrası dönemde 19. yüzyılın burjuva uygarlığının büyük bir yara aldığı, milliyetçilik akımlarının Meksika'dan Çin'e, Türkiye'den Rusya'ya geniş bir alanda etkisini göstermeye başladığı, bağımsızlık ve sömürgecilikten kurtulma hareketlerinin kuzeyden güneye batıdan doğuya tüm Dünya ülkelerine yayıldığı görülmüştür. Bu sosyal ve siyasi gelişmelerin yanında, Birinci Dünya Savaşı, özellikle de kişisel olmayan piyasa işlemlerinin etkin olduğu bölgelerde, dünya çapında büyük bir ekonomik çöküşe neden olan gelişmelerin tetikleyicisi olmuştur (8).

Daha somut bir ifade ile belirtirsek Birinci Dünya Savaşı, ülkelerin sanayilerinin önemli bir bölümünün özellikle askeri ihtiyaçlara tahsis edilmesinden dolayı, savaşan Devletlere büyük masraflar yüklemiştir. Savaşın yarattığı enflasyon ise savaş sonrasında ülkelere göre farklı ölçüde yine enflasyonla finanse edilmiştir (9). Savaş her şeyden önce üretimin hızı ve yapısını değiştirmiş ve örneğin metalürji dalındaki üretim artarken, bütün gerekliliğine rağmen silâh altına alınan geniş köylü-çiftçi kitlesi nedeniyle tarımsal üretim düşmüştür. Bunun sonucunda savaşa giren ülkeler, kendi içsel kaynaklarını harekete geçirebilmek için diğer tarafsız ülkelere dış yardıma ihtiyaç duymuşlardır. Bu alandaki hareketler, uluslararası değişimin seyrini değiştirmiştir (10).

Savaş sonrası yaşanan 1921 Krizi, özellikle işsizliğe ve sanayide yavaşlamaya yol açmıştır. İngiltere'nin etkisiyle Almanya'nın imzaladığı Versailles Andlaşması, merkezi Avrupa'yı bölmüş, gümrük duvarlarının yükseltilmesi ise uluslararası ticaretin gelişmesini engellemiştir. 1921 krizini engelleme çabaları sonucunda Mayıs 1922'de toplanan Cenova Konferansı, ilk defa ekonomi ile politikanın iç içe geçişine neden olmuştur. Avusturya, Almanya, İngiltere ve Fransa arasında kurulmaya çalışılan istikrar, İngiltere'nin sterlin-altın dengesini kurma isteği yüzünden sağlanamamıştır (11).

Birinci Dünya Savaşı, öncelikle verimli olmayan harcamaları çoğaltmıştır. İthalatın artması ve ihracatın azalması, mali organizasyonu büyük ölçüde sarsmıştır. Savaşa katılan ülkelerin hepsinde üretim 1/3 oranında düşüş gösterirken, Avrupa'nın sanayi ülkeleri 1920-1929 arasındaki dönemde, savaşın yarattığı yıkımı onarmaya yönelmişlerdir. ABD ise giderek kapitalist dünyanın sanayi ve mali merkezi haline gelmeye başlamıştır (12). ABD'nin Avrupa'dan gelen gücü sınırlandırması, Avrupa kapitalizmindeki duraklamanın başlıca nedenini oluşturmuştur. Albertini, Avrupa ekonomisinin ağırlaşması / duraklaması şu nedenlerle açıklamaktadır (13):

Tarix və onun problemləri, № 4 2014

- > *Avrupa nüfusunun ihtiyarlaması. Savaş, yetişkin erkek kuşağında büyük oranda ölümlere neden olduğundan, Avrupa gerçek bir demografik dinamizmden yoksun kalmıştır,*
- > *Yeni buluşlar (Otomobil, elektrik, uçak) 19. yüzyıldaki demiryollarının yarattığı ile karşılaştırılabilecek geliştirme etkileri olmamıştır,*
- > *Yeni ülkeler, Avrupa pazarları üzerinde rekabete başlamıştır. Japonya Asya'da korkulacak bir rakip olmuştur. ABD'nin, sadece himayeciliğini kuvvetlendirmekle kalmayıp, Latin Amerika ve Kanada pazarlarının büyük bir bölümünü elde etmesi”.*

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni ülkeler ise siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarını korumak için gümrük himayeciliği yolunu seçmişlerdir. Savaşın nedenleri arasında yer alan dış pazar bulma ihtiyacı, savaş sonrası dönemde de önemini korumuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile birlikte Avrupa dışındaki birçok ülke özellikle tekstil ve metalürji alanlarında üretimlerini artırma yoluna gitmiştir. Nüfus artışı ve muhtemel zenginleşme düşünüldüğünde bile üretimdeki artış, pazar sıkıntısını açıkça hissedilir hale getirmiştir. 1925 yılına gelindiğinde üretimdeki artış, 1913 yılına göre %18'dir. Motor, elektrikli aletler ve uçak üretimi ekonomide yeni alanlar haline gelmiştir. Bu yeni endüstrinin merkezi ise ABD ve İngiltere olmuştur (14).

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Dünya ekonomisinin yeni ve egemen gücü olan ABD, artık uluslararası politikaların belirlenmesinde de söz sahibi olmaya başlamıştır. ABD, bir bağımsızlık savaşı ve iç savaştan sonraki yıllarda, İngiltere ve Avrupa'ya olan borçlarını ödeyebilir duruma gelmiş ve 1873 ile 1914 arası dönemde sadece borç verdiği kadar borçlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda ihracatını arttırmış hatta ABD vatandaşları müttefik ülkelere borç vermiştir. ABD, Birinci Dünya Savaşı'na girmekle kalmamış İngiltere ve Fransa'ya savaş malzemesi ve savaş sonunda yardım için borç vermişti. Ancak ABD, dünyanın en büyük alacaklı devleti haline geldiği bu yeni durumunu benimseyememiştir.

1929 Büyük Bunalımı'nın merkezi olan ABD'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında borç verdiği ülkeler ve geri ödemeleri (milyon dolar) aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi olmuştur (15).

Borçlular	Anapara	Faiz	Toplam Borç	Geri Ödeme Tarihi
Avusturya	24	1	25	1930 (Mayıs)
Belçika	337	41	418	1945 (Ağustos)
Çekoslovakya	92	23	115	1925 (Ekim)
Estonya	12	2	14	1925 (Ekim)
Finlandiya	8	1	9	1923 (Mayıs)
Fransa	3.341	684	4.025	1926 (Nisan)
İngiltere	4.075	525	4.600	1923 (Haziran)
Yunanistan	15	3	18	1929 (Mayıs)
Macaristan	2	-	2	1924 (Nisan)
İtalya	1.648	394	2.042	1925 (Kasım)
Yugoslavya	51	12	63	1926 (Mayıs)
Letonya	5	1	6	1925 (Eylül)
Litvanya	5	1	6	1924 (Eylül)
Polonya	160	19	179	1924 (Kasım)
Romanya	36	8	42	1925 (Aralık)

Toplam	9.851	1.715	11.563	
---------------	--------------	--------------	---------------	--

Tablodan da anlaşıldığı üzere ABD, Birinci Dünya Savaşı sırasında 15 Devlete borç para vermiştir. Borçlu devletler arasında ise 4.075 milyar dolar ile İngiltere, 3.341 milyar dolar ile Fransa ve 1.6 milyar dolar ile İtalya ilk sırada yer almıştır. ABD'nin toplam alacağı miktar ise yaklaşık 11. milyar dolardır. Borçlu Devletler ödemelerini Almanya'dan gelecek tazminat / tamirat alacakları ile ödemeyi planlamışlar, fakat Almanya'nın ödeme yapmadaki isteksizliği, bu aşamada ABD'yi oldukça rahatsız etmiştir. Almanya'nın insan ve kan kaybederek, aslında savaşın en ağır yükünü kendilerinin çektiği iddiası, hem ABD'yi hem de borçlu Devletleri zor durumda bırakmıştır. Borçlu ülkeler, ABD yüksek gümrük tarifeleri koyduğu ve ithalattan vazgeçtiği için anapara bir yana, borçlarının faiz ve kar payını bile ödemek için dolar bulmakta güçlük çekmişlerdir. ABD bu üçüncü safhada kaldıkça, yani 1920'den sonraki yıllarda özel Amerikan sermayesi dışarıya borç vermeye devam ettikçe, sathi olarak her şeyin çok iyi gittiği zannedilmiştir (16).

Bu verilerden ulaşabileceğimiz bir diğer çıkarım ise 1929 Büyük Bunalımı'nın, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği siyasal dengesizliklerin bir sonucu olduğudur. İki savaş arası dönemde liberalizmin çöküşü (17), ABD'nin ithalatını askıya almasıyla iyice açığa çıkarken, ABD o dönem itibarıyla, ticareti en çok gelişmiş 15 ülkenin ihracatının %40'ını karşılamıştır. Tarımsal malların ve hammadde fiyatlarının üretimdeki artışıyla birlikte düşüşü ve stokların büyümeye başlaması, Wall Street'in spekülasyon ekonomisi ve reel alandaki krizle birleştiğinde, büyük çöküş önce Avrupa'ya ve giderek tüm Dünyayı sarmıştır. Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak da Dünya ticareti hacim olarak 1/3, değer olarak 2/3 oranında azalmıştır (18).

Tarımsal fiyatlar ise 1927–1929 döneminde yarı yarıya hatta bazı ürünlerde 2/3 oranında düşüş göstermiş, ancak fiyatlardaki bu düşüşe rağmen, 1929'u izleyen ilk birkaç yıl içinde üretimde azalma görülmemiştir. 1929 Büyük Bunalımı'nın temel nedenlerinden bir diğeri de hisse senedi fiyatlarının yükselmesi ile ekonomik faaliyetlerdeki gelişmenin paralel gitmemesi ve bu farkın giderek açılması olmuştur. Gerçek neden bu üretim ve gelişmenin sağlıksız ve yüzeysel niteliğinde yatmaktadır. Ayrıca Bunalım, çok geçmeden panik yatırımları da durdurarak, tüm işletmeleri etkisi altına almıştır. 24 Ekim-1 Kasım 1929 tarihleri arasında geçen sürede New York Borsası'nda 32 milyar dolar kaybedilmiştir. Borsa krizi, birçok banka ticari ve sanayi işletmelerini de yanında sürükleyerek iflasları üst düzeylere çıkarmıştır.

Sonuç olarak, 1929 Büyük Bunalımı en basit tanımı ile Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından biri ve kapitalist sistemin yarattığı uluslararası eşitsizlikler içinden çıkan, küresel bir kriz olarak değerlendirilebilir. Çünkü bunalım, tüm Dünyada etkisini göstermeye başladığında, kapitalist sistemin krizi engelleyecek tecrübeye sahip olmaması, sonraki yıllarda yaşanan krizleri daha fazla derinleştirmiştir (19). Bu bağlamda 1929 Büyük Bunalımı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından biri olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nın temel nedenlerinden biri olmuş ve çalışmamızda açıkladığımız gibi Türkiye'de dahil olmak üzere pek çok ülkede yaşanan birçok siyasi ve ekonomik gelişmeyi de kaçınılmaz bir biçimde etkilemiştir.

KAYNAKÇA:

1. Bu konuda ayrıntılı bilgi için daha önce tarafımızca yazılmış ve yayımlanmış olan çalışmaya bakınız. Barış Özdal, “1929 Büyük Bunalımının Uluslararası Etkileri ve Türkiye”, Melek Vergiliel Tüz, Kriz Yönetimi – Uygulamalar İçin Temel Adımlar-, Bursa: Şah-Mat Yayınları, 2008, ss.153-180. Türkiye’de de 1929 Büyük Buhranı’yla birlikte makro ekonomik politikaların belirlenme sürecinde Kamu’nun etkinliği artmış ve karma ekonomik politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 1934 yılında ise ilk sanayi planımız yürürlüğe girmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Aytaç Eker, Kamu Maliyesi, İzmir: Kanyılmaz Matbaası, 2004, s.334 vd.
2. Kapitalist liberal sistemlerde yaşanan bunalımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Cafer Unay, Ekonomik Konjonktür (analiz-teoriler-tahmin), Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No 65, 1992, 4. baskı, ss.70-92; Beşir Hamitoğulları, Çağdaş İktisadi Sistemler, Oluşum ve Değişim Aşamaları ile Strüktürel ve Doktrinel Bir Yaklaşım, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No 416, 2. baskı, 1978, ss.243-280; J.M.Albertini, Ekonomik Sistemler – Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm-, (çev.: Cafer Unay), Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No 48, 1990, ss.95-102; Enver Özcan, Ekonomik Bunalımlar, Ankara: 1981, ss.7-13.
3. Özcan, op.cit., s.31.
4. Eric Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılikler Çağı, (Çev.: Yavuz Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996, ss.106-107.
5. Özcan, op.cit., s.278.
6. Albertini, op.cit., s.94.
7. Oral Sander, Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e, Ankara: İmge Yayınları, 8.Baskı, 2000, s.351.
8. Hobsbawm, op.cit., s.106.
9. Jacques Néré, 1929 Krizi, Ankara, 1980, ss.1-2’den aktaran, Selçuk Durak, “Dünya Ekonomisinin Çöküşü”, http://www.usiad.com/index.php?option=com_content&task=view&id=266&Itemid=122
10. Hamitoğulları, op.cit., s.253.
11. Durak, loc.cit.
12. Hamitoğulları, op.cit., s.254.
13. Albertini, op.cit., s.96. Paralel mahiyette yorumlar için bkz., Hamitoğulları, op.cit., ss.255-257.
14. Hamitoğulları, op.cit., s.255.
15. İbrahim Bakırtaş, Ali Tekinşen, “Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 12, Yıl. 2004, s.86.
16. Durak, loc.cit.
17. 1929 Büyük Bunalımı, Devletleri sadece iktisadi alanda faaliyette bulunmak mecburiyetinde bırakmamış aynı zamanda liberal sisteme duyulan güveni sarsmıştır. Çünkü bu büyük ekonomik bunalım, kapitalist Batı ülkelerini büyük ölçüde yıkıma uğrattırken; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) gibi merkezi planla yönetilen ülkelerde fazla hissedilmemiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Aytekin Altıparmak, “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayisinin Gelişimi”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13 Yıl: 2002, s.37-38.

18. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Hobsbawm, op.cit., ss.115-123.

19. Durak, loc.cit.

БАРЫШ ОЗДАЛ

*заведующий кафедрой «Политическая история»
факультета Международные отношения
Улудагского Университета (Турция)*

УГЛУБЛЕНИЕ КРИЗИСА 1929 ГОДА

В статье исследуются причины Великой Депрессии 1929 года. Также анализируется углубление кризиса, его влияние на систему международных отношений в целом, его экономические и политические последствия. Делается вывод, что Великая Депрессия является одним из последствий Первой и одной из причин Второй Мировых войн. Указывается, что данный экономический кризис одновременно повлиял и на политическое и экономическое развитие целых государств.

BARISH OZDAL

*Head of Department of "Political History"
International Relations Faculty of Uludag University (Turkey)*

DEEPENING OF THE CRISIS IN 1929

The article investigates the causes of the Great Depression in 1929. Moreover, it also analyzes the deepening of the crisis, its impact on the international relations as a whole system and its economic and political consequences. It is concluded that the Great Depression is one of the consequences of the World War I and one of the reasons for World War II. The article indicates that economic crisis affected the political and economic development of most countries at the same time.

Мəqalə jurnalın redaksiya heyətinin 02 dekabr 2014-cü il tarixli qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür.